

МЕРЕЖА ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНИ: ПОСЕЛЕННЯ, В ЯКИХ ЖИЛИ, ЖИВУТЬ І БУДУТЬ ЖИТИ НАРОДИ УКРАЇНИ

Леонід Руденко
доктор геогр. наук,
професор, академік
НАН України, радник дирекції
Інституту географії
НАН України
м. Київ

Алла Бочковська
Ст. науковий співробітник
Інституту географії
НАН України
м. Київ

**Поселенська мережа України –
складова системи розселення населення,
сукупність різного типу населених пунктів,
розміщених в географічному просторі держави.
Виданий Інститутом географії Атлас мережі поселень
України концентрував інформацію про формування
та розвиток поселенської мережі за період від 1897 року –
першого перепису населення Російської імперії -- до 2021 року.**

Україна – держава з давньою історією виникнення та розвитку міст. Перші міста на сучасних українських землях були засновані в північному Причорномор'ї та на південному узбережжі Криму ще древніми греками та римлянами в VI–IV ст. до н. е. На материковій Україні до сьогодні збереглися і функціонують біля двадцяти міст, заснованих ще до виникнення першої на українських землях держави – Київської Русі. Серед цих міст – Київ, Житомир, Чернігів. За часів існування Київської Русі (X–XIII ст.) було започатковано ще приблизно вісімдесят міст.

За даними останнього перепису населення 2001-го року в Україні налічувалося 29 795 населених пунктів: 454 міста, 889 селищ міського типу та 28 452 сільських поселень (рис. 1).

Найбільшим віковим різноманіттям характеризується міська мережа Правобережжя. Східні регіони почали розбудовуватись значно пізніше – на початку XVIII ст., коли почалося активне господарське освоєння цих територій (рис. 2.) З початку XIV і до XVIII ст. давні міста, незалежно від їх людності, здобували магдебурзьке право, що позитивно впливало на формування суспільної свідомості населення (рис. 2).

Генетичною основою виникнення міст в усі періоди були історичні, природні, політичні та економічні чинники. Тому географія найбільш давніх міст зумовлена геоморфологічними, гідрографічними та агрокліматичними ресурсами території, а період найбільш активної розбудови міської мережі припадає на часи посиленої індустріалізації – чи технологічного прогресу та зміни європейської парадигми економічного розвитку в XVIII–XIX ст., чи напрямків державної політики в різні часи XX ст.

За останні 100 років кількість міст змінювалась від 577 у 1926 р. до 740 – у 1939 р. та 454 у 2001 році. Основною причиною таких значних змін були численні адміністративні реформи, що змінювали статус поселень. В усі періоди понад 90 % міст за людністю не перевищували 50 тис. мешканців. Але більшість міського населення все ж проживала у великих містах. На 2001 р. у містах людністю понад 100 тис. осіб проживало до 65 % загальної міської людності, з яких 35 % – в містах з людністю понад 500 тис. осіб.

Найактивніше відбувалося зростання людності міст в період 1926–1939 рр., тобто в період інтенсивної індустріалізації в СРСР. Особливо це характерно для східних промислових регіонів. Починаючи від 1970 року, проявляються тенденції зменшення людності міст – найбільше в східних регіонах. Ці тенденції стають найбільш помітними в останній міжпереписний період 1989–2001 роки, коли вже в переважній кількості міст у всіх регіонах України зменшується людність. У період 2001–2022 років невелике зростання чисельності населення прослідковуються в незначній ча-

стині міст Правобережжя і ще менше – на Лівобережжі. Решта міст у всіх регіонах, особливо на Донбасі, зазнають значного зменшення людності. За означені міжпереписні періоди, починаючи з 1897 р. і завершуючи статистичними даними 2021 р., відбулась певна пульсація змін чисельності населення міських поселень, але в основному відбулось його збільшення (рис. 3). Серія карт міської поселенської мережі завершується картою, що відображає стан частини міської мережі України до початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України (окуповані райони Донецької і Луганської областей). Це карта – одна із майбутньої серії історичних карт про загарбницьку війну, яка була розпочата Росією проти України 10 років тому.

Стосовно сільського населення і сільських поселень, то, починаючи від 1959 року – часу завершення відбудови після Другої світової війни – почав активно зменшуватись потенціал сільського населення в більшості регіонів України, що співпадає з такими процесами в державах ЄС.

За переписом 1989 р. і далі Україну вже можна віднести до достатньо урбанізованих країн з часткою сільського населення близько 30 %. Кількість сільських поселень за період 1970–2001 рр. зменшилася на 2940 одиниць, їх середня густота впала з 5,3 до 4,8 одиниць на 100 кв. км і середня людність зменшилася з 683 до 554 осіб.

Найбільша кількість сільських поселень в післявоєнний період – на переписний 1959 рік – налічувала 42 229 сільських населених пунктів. Масштабні реформи в управлінні потребували змін насамперед в адміністративно-територіальному устрої. Тому вже в 1970 р. карта мережі сільських поселень в Україні невідомо змінилася. І кількість сільських поселень скоротилась на 25,7 %. Зміни впродовж наступних міжпереписних періодів не були такими масштабними. На загал за період 1970–2001 рр. кількість сільських поселень зменшилась на 9,8 % і становить на останній рік періоду 28 452 одиниць. Карта (рис.4) відображає один з аспектів скорочення сільської мережі – зняття з державного обліку, тобто припинення їх існування як облікової одиниці. Серед основних причин цього процесу є втрата функцій села, деградація, здрибнення, занепад внаслідок економічних, адміністративних, екологічних чи інших впливів. Шляхами таких трансформацій ставали об'єднання з іншими селами, приєднання до міст або фізичне припинення існування села.

Наразі Україна перебуває в стані глибокої демографічної кризи та руйнування поселенської мережі. Тому прогнозування змін в її структурі значною мірою залежить від масштабів цих змін та стратегічних планів відродження держави. ■

Довідка. Атлас «Мережа поселень України (формування та розвиток)» підготовлено у відділі картографії Інституту географії НАН України за редакцією проф. Руденка Л.Г. та видано у 2023 році.

Атлас вміщує 32 карти, що візуалізують інформацію про регіональне та локальне розселення населення. Основними показниками вибрано чисельність та поселенську структуру населення, характеристику міської та сільської поселенської мережі через показники історії формування, кількості, структури, густоти та людності поселень.

Карти розроблені за даними переписів населення на українських землях – від 1897 до 2001 року та подальших статистичних спостережень.

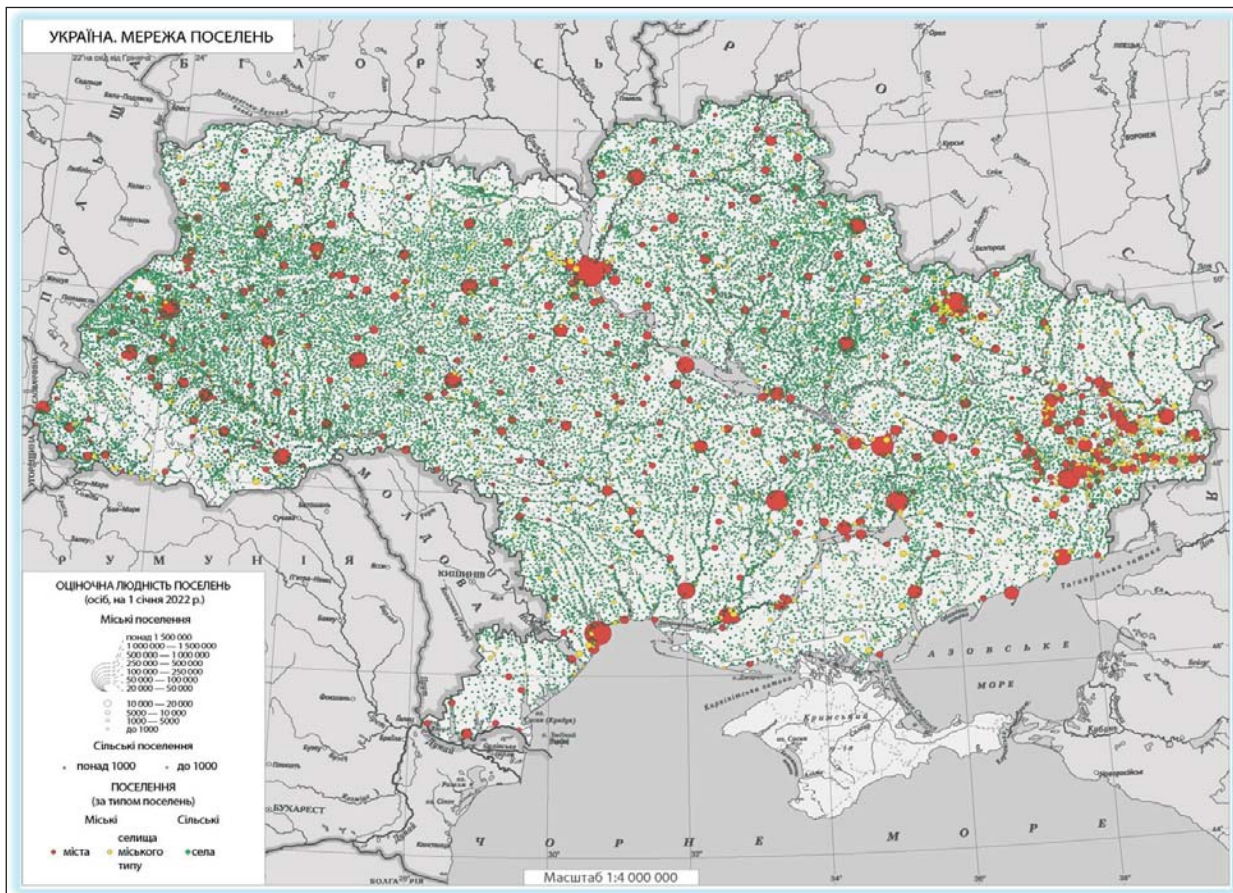

Рис. 1. Україна. Мережа поселень

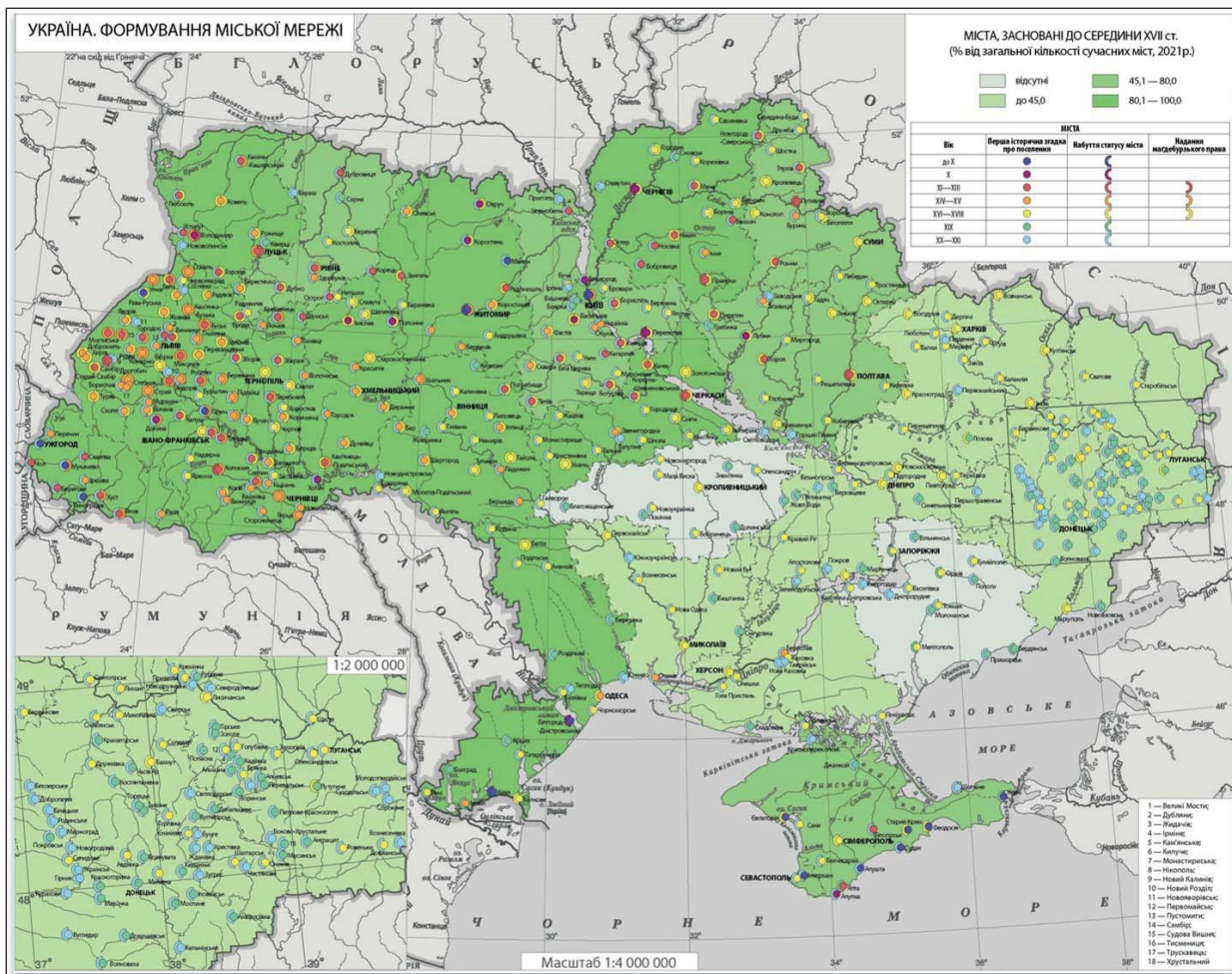

Рис. 2. Україна. Формування міської мережі

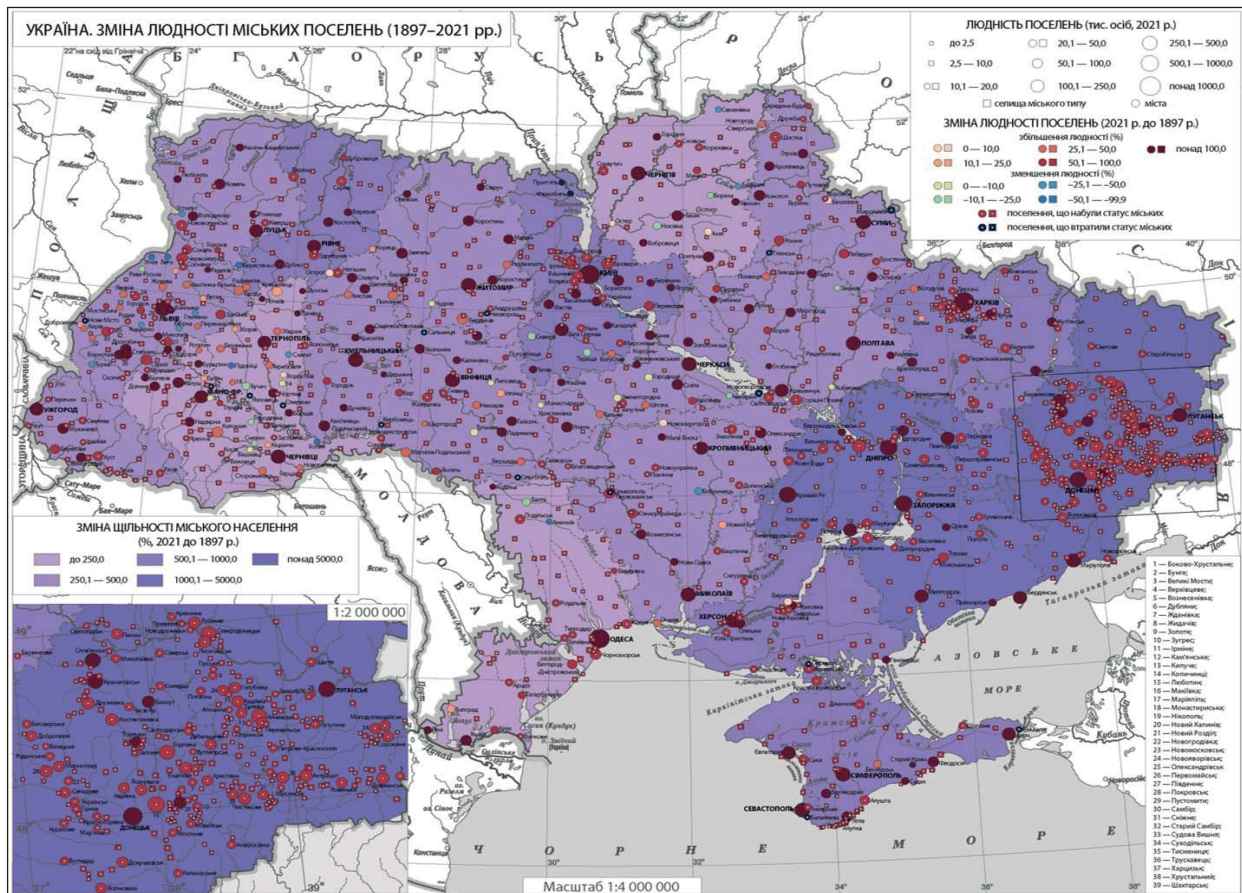

Рис. 3. Україна. Зміна людуності міських поселень (1897–2021 рр.)

Рис. 4. Сільські поселення, виключені з державного обліку

